

הישיבה המאתיים ושמונה (ר"ח)

ביום ג' בטבת התשנ"ג (27 בדצמבר 1992), בשעה 10.30 לפנה"צ, במלון מגדל הכנסת בירושלים.

הנוכחים: החברים א' אבנר, ש' אברמסון, מ' אור, ש' אירמאי, א' אלדר, י' בלאו (יו"ר), ז' בן-חיים, מ' בראשר, ג' גולדנברג, ד' טנא, י' יהלום, י' ייבין, א' מגד, ש' מורג, א' פורת, גב"ע צרפתי, מ"צ קדרי וי' רצהבי;
 החברים-היועצים הגב' ש' בהט וה"ה י' בן-טולילה, א' חזן, י' מנצור, ר' סיוון, י' פליקס וא' שמעוני;
 המנהל הכללי, הא' נ' אפרתי; עובדי האקדמיה הגב' י' הבר והא' ג' בירנבאום;
 הא' נ' צתרי, יו"ר הוועדה למונחי המיקרוביולוגיה.

- סדר היום:**
- א. מונחי המיקרוביולוגיה
 - ב. אישור מילונים במליאה (דיון עקרוני בנוהל)
 - ג. מונחים מתחומים שונים
 - ד. מילים בשימוש כללי

א.

הא' בלאו: הוועדה למונחי המיקרוביולוגיה השלימה את הדיון במילון, והיא מגישה את רשימת המונחים לאישור המליאה. פרופ' אירמאי לא יכול היה להשתתף בישיבת ועד המינוח, והוא הודיעני שמצא כמה ניגודים בין החלטות קודמות של האקדמיה ובין רשימת המונחים הזאת. הסכמנו אפוא שהערותיו של הא' אירמאי ייבדקו בוועדת המיקרוביולוגיה. המליאה מתבקשת אפוא לאשר באופן כללי את מונחי המיקרוביולוגיה, בידיעה שכמה מהם יעלו לדיון חוזר בוועדה על ידי פרופ' אירמאי. החומר נמצא בידיכם, ואשמח לשמוע את הערותיכם.

הא' אירמאי: רציתי לציין שנהניתי מאוד מעבודת הוועדה ומן המונחים שהוצעו בה. כל המונחים בתחום המיקרוביולוגיה יפים ביותר, והוועדה, שפעלה תקופה ארוכה, ראויה לשבח.

ההערות שיש לי להעיר עוסקות כולן בניגודים בין החלטות הוועדה להחלטות קודמות.

הא' בלאו: מונח אחד מן המונחים הועבר לדיון במליאה, והוא מוזכר בסעיף מס' 2 בסדר היום:

דְּכָאָן / דְּכָאָן - repressor

הוועדה למונחי המיקרוביולוגיה מבקשת לאשר את המונח דְּכָאָן בדגש בכ"ף. אנשי המקצוע בוועדה ציינו שהמונח העברי דְּכָאָן ובן זוגו מְשַׁךְן (inducer) חודשו לפני שלושים שנה ונקלטו היטב בקרב העוסקים במדעי החיים. בישיבת הוועד המשותף (ועד המינוח וועד הדקדוק) הוחלט להעביר את המונח לדיון במליאה, תוך המלצה על קבלת המונח דְּכָאָן בדגש בכ"ף.

פרופ' צתרי, התואיל להסביר לנו במה מדובר?

הא' צתרי: במערכות הבקרה הביולוגיות התגלו מנגנונים הפועלים זה כנגד זה; מנגנון אחד משרה יצירה של אנזים ומנגנון אחר מונע את יצירתו. המנגנון האחד נקרא מנגנון השראה (אינדוקציה בלעז), ועל כן גורם האינדוקציה נקרא מְשַׁךְן. כך התקבל אצלנו זה שנים. כנגד זה, לאותה מולקולה אשר מדכאת את ההתבטאות של הגן, התקבל אצלנו בשימוש המונח דְּכָאָן (repressor). אלא שהעירו לנו אנשי הלשון שהדגש באות כ"ף אינו מתאים לכללי האקדמיה, והוצע לנו לבחור במונח דְּכָאָן בכ"ף רפה או במונח דְּכָאי.

הא' בלאו: תודה רבה. עומדים לפנינו אפוא שני מונחים מנוגדים זה לזה, מְשַׁךְן ודְּכָאָן. רק צלולם דומה אבל משקלם איננו שווה – מְשַׁךְן הוא מהשורש ש-ר-י במשקל מְפַעֵלָן, ואילו דְּכָאָן הוא במשקל פְּעֵלָן.

כפי שאתם זוכרים בוודאי, החליטה האקדמיה בשנת התשל"ט (ישיבה קל"ט) שהמשקל היסודי הוא פְּעֵלָן בלא דגש ב-ע' הפועל. אבל מכיוון שיש כמה מילים שגורות שיש בהן דגש ב-ע' הפועל (כגון קְבֵלָן, חֲבֵלָן) – בכולן כמובן ע' הפועל מן האותיות בכ"פ שהדגש מורגש בהן – הוחלט לקיים באותן המילים את הדגש

בעניין repressor עומדות לפנינו שלוש אפשרויות: אפשר לברוח מן המערכה ולהשתמש במשקל אחר, דְּכָאי. החיסרון בהצעה הזאת הוא שנאבד את ההקבלה הצלילית הקיימת בין מְשַׁךְן לבין דְּכָאָן. האפשרות השנייה היא לבחור בצורה דְּכָאָן בדגש, על דרך קְבֵלָן וחֲבֵלָן. החיסרון בדרך הזאת הוא שאנחנו בוחרים במילה שאיננה מקובלת בציבור, ומגדילים במו ידנו את רשימת היוצאים מן הכלל. האפשרות השלישית היא להחליט על דְּכָאָן בכ"ף רפה; והחיסרון בהצעה הוא שהמשתמשים במילה – אותו מיעוט קטן של אנשים המשתמש בה – אומרים דְּכָאָן בכ"ף דגושה.

ובכן, יש שלוש אפשרויות ובכל אחת יש יתרון ויש חיסרון. עלינו לבחור באחת הצורות האלה.

הא' פורת: צריך להתחשב באנשי המקצוע. אם מקובל אצלם שנים לומר דְּכָאָן, לא יהיה אסון אם נתיר את המילה הזאת.

הא' רצהבי: דְּכָאן מתקשר בתודעה למילה דָּךְ. הצורה דְּכָאן מפיגה מעט את הקשר הזה, וזה חשוב.

הא' אבנר: כדאי שנקבע כלל, שכאשר ע' הפועל היא מאותיות בכ"פ שהן דגושות בצורת הפועל, הדגש הזה יישמר גם במשקל פעלן.

הא' בלאו: זה בדיוק הדבר שאיננו רוצים בו. איננו רוצים לקיים דקדוק שיש בו חוקים מיוחדים לאותיות בכ"פ וחוקים מיוחדים לכל ההגאים האחרים!

הא' בן-חיים: השאלה היא למה אנחנו שואפים: האם אנו עוסקים בדקדוק ומשתדלים לקיים את הדקדוק המקראי, או שפורצים את הגדר ומרבים ביוצאים מן הכלל. ריבוי של יוצאים מן הכלל עלול לגרום לכך שלא יהיה כלל. מילים שכבר השתגרו התרנו לקיים, אבל מדוע ליצור לכתחילה מילה שאינה מתאימה לדקדוק? תפקידנו כאן במליאה לתת את דעתנו על כלל הלשון ועל השאלה מה יהיה הכלל בספרי הדקדוק בעוד שנים אחדות. עניין ההקבלה בין משרן לדכאן איננו שיקול חשוב. חשוב יותר לשמור על האחדות הדקדוקית בלשון.

לדעתי יש מקום לדיון כללי עקרוני בשאלת דיגוש אותיות בגדכפ"ת בעברית. צריך לרכז את כל החומר ולדון בו בצורה מקיפה. אפשר לשיקול אפילו להתיר במקרים מסוימים הגייה דגושה או רפויה לפי רצון הדובר, כפי שבוטלה ההגייה הכפולה של ג"ד. אבל שאלה כזאת צריכה להידון בוועדת הדקדוק מתוך שיקול לשוני כולל.

הא' בלאו: שאלת דכאן כבר נדונה בוועדת הדקדוק. אני רוצה להעיר, שדווקא אם נחליט על דְּכָאן תהיה בכך הפרדה בין בכ"פ ובין שאר אותיות בג"ד כפ"ת.

הא' גולדנברג: ההחלטה העקרונית על משקל קְטָלָן הייתה אפשרית רק משום שבחרנו בשורש לדוגמה ק-ט-ל. למעשה המשקל הוא a - - an, ויש בו שתי תנועות a ובסופו נו"ן. יש מילים במשקל הזה שהיסוד השני בהם הוא עיצור פשוט, כגון לְמָדָן, ויש מילים שהיסוד השני הוא צורר, כגון קְנָטְרָן. הצורה קְנָטְרָן והצורה דְּכָא הן בעיניי צורות זהות מבחינה דקדוקית.

רוב המילים במשקל קטלן מורכבות מעיצורים שהם ניטרליים מבחינת המבטא. רצינו שיהיה כלל לניקודן - ולצורך זה בעצם נקבע אז הכלל. ואז נתקלנו בשאלה מה עושים במקרים שהמשקל איננו זהה, שהרי יש משקל קְנָרָן ויש משקל קְנָלָן. הניסוח שקיבלנו בא מתוך הצורך לקבוע כללי ניקוד מעשיים שאינם מסתבכים בשיקולים שהם מחוץ לתחום המעשה ונכנסים לתחום ההלכה. אבל הניסוח שומן בחובו תסבוכת וקושי בכל מקרה של בכ"פ במקום השני או במקום השלישי. יכול להיות שהפתרון הוא באמת לא לראות בכל צורות קטלן משקל אחד אלא שניים, שהרי גם הניסוח "משקל קטלן" לא היה אפשרי לו בחרנו שורש אחר לדוגמה.

בכל זאת נדמה לי שאי אפשר להתחמק מן השאלה העקרונית מאחר שיש מילים כאלה שהיסוד השני בהן הוא צרור, בין שנוצר מתוך מכפל, בין שהוא צרור שקיים בעיקרו בשורשים מרובעים.

הא' קדרי: אפשר שנחליט עכשיו בשאלה המיוחדת הזאת. אפשר לקבוע כי שם המסתיים ב־an והדובר מרגיש שיש לו זיקה לפועל או לשם אחר מבניין שהעיצור האמצעי שלו מוכפל, יוכפל גם בו העיצור האמצעי. כל אחד מרגיש שדכאן קשור בפועל דְכָא, ולכן יהגה דְכָאן.

הא' בלאו: לפני שנמשיך בוויכוח, הרשו לי להזכיר לכם שהחלטתנו הייתה מנוגדת לכך. החלטנו בזמנו לנתק את הקשר בין בניין פיעל לבין משקל פעלן. המשקל איננו נגזר מבניין כלשהו, ואין הבדל בין פעלן הקשור בפיעל ופעלן הקשור בבניין קל. כמובן, כשהתרנו לדגש את היוצאים מן הכלל – ממילא יצרנו משקל אשר לפי המבטא הקלסי הוא מקביל למשקל קְנָטָן, כי הבי"ת של קְנָטָן חייבת להיות כפולה. ממילא ברור שבהחלטה הזאת יצרנו שני מבנים צורניים שונים.

זהו הרקע לדיון, ונדמה לי שדינו כבולות בקשר לזה, אין אנחנו יכולים לשנות החלטה שנתקבלה לפני זמן קצר למדי. אין אנחנו יכולים להפוך את ההחלטה על פיה ולחזור למשקל פעלן הגזור מפיעל, ומשקל פעלן הגזור מבניין קל.

הא' אברמסון: האקדמיה קבעה לומר סְבֵסַד בבי"ת רפה, על פי חוקי הדקדוק, אף על פי שידעה שרוב הדוברים יבטאו סְבֵסַד בדגש. אין אנו מפחדים מזה. נקבע גם כאן דְכָאן לפי שיטת האקדמיה, ואם ירצה מישהו לבטא דְכָאן אין זה אסון.

הא' מורג: אינני חושב שאי אפשר לחזור מהחלטה שנתקבלה. קביעה המבוססת על הקשר בין המשקל ובין בנייני הפועל עדיפה במקרים מסוימים, והיא גם תשמור את יחסי השכיחות בלשון. זאת הערתי הראשונה.

הערה שנייה, לצד הפונטי של המילה: הצורה דְכָאן ודאי תבוטא דְכָן, והשקיפות בינה ובין השורש תיפגע. בדְכָאן השקיפות תהיה חזקה יותר.

הערה שלישית, להצעתו של הא' בן-חיים הדוגלת בכך שלא תהיה הומוגניות מוחלטת בלשון: אפשר לפעמים לאשר שתי צורות; אפילו באנגלית יש צורות מקובלות שאפשר להגות אותן בשתי דרכים שונות.

אינני חושב שמתר לנו לעקור את הקשר בין הבניין לבין הצורה עצמה. אם אנחנו מוצאים עוד יוצא מן הכלל ועוד אחד, נגיע למצב שאולי בעוד שנתיים שלוש נבוא לדון מחדש בשאלת היחס בין משקל פעלן לבניינים.

הא' בלאו: יש כאן נקודה עקרונית: שני המבטאים של משקל פעלן (קבֵּלְן וקִבְּרָן) הם עובדות שלאחר מעשה, ואילו כאן אנחנו מציעים להחליט על מבטא דגוש לפני המעשה, מלכתחילה. המילה דכאן עדיין לא יצאה לשוק. משתמשים בה רק מומחים.

הא' מורג: אבל זה השוק שלהם, אין למילה שוק אחר.

הא' צתרי: לא התכוונתי להתערב בדיון, אבל אני מתקומם על היחס לציבור שמשמש במונחים האלה. אין זה ציבור קטן, זהו ציבור הרבה יותר גדול מאשר הציבור שעוסק בלשון העברית, למשל...

הא' בלאו: זאת אומרת שמדובר במקרוביולוגיה ולא במיקרוביולוגיה...

הא' צתרי: כן, אילו עזרתם לנו למצוא קידומת עברית במקום מיקרו, זה היה עוזר לנו מאוד מאוד...

אשר למונח דכאן. אין מדובר במונח שהוועדה סנתזה והיא באה ומציעה להפיץ אותו בין המשתמשים – המונח דִּכְאָן משמש כבר הרבה שנים אצל ציבור גדול של משתמשים. השאלה בעצם היא אם לקיים את המונח הזה או לבוא ולומר לציבור המשתמשים שהמונח הזה פסול מנקודת ראותה של האקדמיה וצריך להחליף אותו במונח אחר (דִּכְאָן או דִּכְאִי). אשר להצעה שיכתבו דִּכְאָן ויבטאו דִּכְאָן, וזה מה שיקרה בלי ספק; אם זה פתרון – אנחנו לא נתנגד.

הא' בן-חיים: המונח מִשְׁרָן בנוי על יסוד הבינוני בתוספת הצורן an. גזירת צורות בדרך הזאת מקובלת בעברית. מן הבינוני מִשְׁמִיד אפשר לגזור מִשְׁמִידָן, מִשְׁמִיעַ – מִשְׁמִיעָן, וכדומה.

אני רוצה לשאול את אנשי המקצוע – האם יקשה עליהם לומר מִדְּכָאן? הצורה הזאת גזורה במישרין מצורת הבינוני ואין בה בעיה דקדוקית.

הא' חזן: אין ספק שאנחנו צריכים להתחשב בכלל שקבענו בעת הדיון על משקל פִּעְלָן, אבל לצד הכלל יש רשימה של יוצאים מן הכלל ובה מילים שנהגו בציבור כמו קִבְּרָן וקִבְּלָן. מן הדיון היום למדנו, שכאשר התקבל הכלל באקדמיה, הייתה עוד מילה שהאקדמיה לא הייתה מודעת לה: לצד קִבְּצָן, קִבְּלָן וקִבְּלָן הייתה המילה דִּכְאָן, וציבור גדול למדי העוסק במיקרוביולוגיה השתמש בה. המילה הזאת הייתה צריכה להיכלל כבר אז ברשימת היוצאים מן הכלל.

לאנשי המיקרוביולוגיה יהיה קשה מאוד לשנות את המילה דִּכְאָן לאחר שנים רבות של שימוש. אילו היו מחדשים את המילה, הרי הצעתו של הא' בן-חיים היא הצעה מצוינת, לומר מִדְּכָאן כדי להקביל למִשְׁרָן. אבל אין זה חידוש אלא מילה מצויה, ועלינו לתקן את רשימת היוצאים מן הכלל ולהוסיף לה את דִּכְאָן.

הא' בלאו: רבותיי, נצביע עכשיו על ארבע המילים: דְּכָאָן, דְּכָאָן, דְּכָאָן ומְדְּכָאָן. מותר להצביע על יותר מהצעה אחת, ואחר כך נכריע בין שתי ההצעות אשר יקבלו את מספר הקולות הגדול ביותר.

הא' בר-אשר: עם כל הכבוד לפרופ' בן חיים, המילה מְדְּכָאָן לא עמדה לפני הוועדה.

הא' בלאו: בכל זאת נצביע גם עליה.

הצבעה

בעד דְּכָאָן	- 17
בעד מְדְּכָאָן	- 3
בעד מְדְּכָאָן לא הצביע איש.	
בעד דְּכָאָן לא הצביע איש.	

הא' בלאו: לאור תוצאות ההצבעה אין צורך בהצבעה נוספת.

התקבל המונח "דְּכָאָן".

הא' בלאו: עכשיו אנחנו צריכים להצביע ולאשר את המילון למונחי המיקרוביולוגיה, בידיעה שהא' אירמאי יביא לפני הוועדה כמה מונחים המנוגדים להחלטות קודמות של האקדמיה.

הא' פליקס: הוועדה למונחי הביולוגיה, שאני חבר בה, טרם גמרה את עבודתה, אבל אנחנו קרובים להשלמת העבודה. יש כמה וכמה מונחים משותפים לביולוגיה ולמיקרוביולוגיה. אולי אפשר לעכב את אישור המונחים האלה עד ששתי הוועדות יִשְׁבוּ ביחד וישוו את החלטותיהן.

הא' בלאו: שתי הוועדות כבר נפגשו פעם ודנו במקצת המונחים.

המילון למונחי המיקרוביולוגיה אושר. (מקצת המונחים אושרו בישיבה ר"ג, ראה עמ' 163.)